

ХОМБАТИЙН БАТЛЫН ДЕЕР

Үүмэгэ, минһн йисн зун хөрдүгч жил билэ. Халыгт келн эмтнд жирһлинь һартнь бөрүлж өгөд, күч-көлсү улс йосан спическ партияг таалар алдр Ленин һаран төвөд — Халыгт автоном зарлда.

Хотн-селөдөр, отг-нутгудар Халыгт автономн танһчин хама нег булн болһ-нарнь маш дембрлдтэ байр делгред орс, халыгт, манһд олн эмтн цуг хамт байсж, эвртэ ик байрин хүрм кеж, шин тогтсн Советск автономн йосан йөрөцхэлэ.

Зүгэр, тер ик үүмэгтэ цаг билэ. Көө-лдэд жилисн цаһачудас цуврад үлдсн бандс олн эмтнд ик шарклатата йовдл үзүлд бээв. Тер учр тийм болсн йовдл эн халуһ һанла үд алдад йовж йовсн залусд, эн бүкл танһчар болжах ик нээрт батжж — олна байрин хүрмд орлдт дол күртсн уга.

66

Олн төөлгө ик хар мөрн голһһарн наадад, торһан дууһар жиргсн долан төөл нөггин айсар талтр-тултр сайгарн, өмнөд холд харвад, хойр чикен сольвад, зөлүзд йовна.

сернь суусн ик, өндр шар залу да-гтр болглан өгрсн шарнху цөмгн киил-гит орма бийснь тагад тинийлж ясад, чандар бүслсн цөртө өргн улан бүсин ирмэг дахулад хурһдарн киилгин хур-насит хооран хурачкад, харин жолаг кисж барад, босн-ишкклэд, хойр-һурв өндлөд оркхлань — һал үдин халунд үрглн алдад һансрж йовсн залус: «Ма-на командир ю санад оркв?»гисн кевта серд гилдэд: бүсөн чанһалдад, картусан яслдад, суудлнь цевкөлдөд одцхав.

Михаил Иванович Брыков — Бал-

Деряд нутта коммунистическ отрядин командир. Чагчм эрл манната, холд бултда суусн жөөлн хөлөцтэ, олтрһу өнгөтө енкр нүдтэ, тажрха шар үсгө, шар күмөстө, сээхн зангта, ду цөөгө, шалдһ-лэсн шар-улан залу. һазһас хөлөсн күмөд — хулһнин хамрас цус һарһшго гин һол-һольшг күн.

Болв дөөсн харһад агакд орх саз-мд — довглсн шар арслңгин бөөдл һа-

5*

67

рад: «Залус, нама дахтн!» — гиж күүрж-
ннж хээкрүкэд, уршдан дахсн ут шар
үлдиг одн төөлтө, өндр харин хойр та-
днь селн дээвгэд, хүүрүд оркхлань —
харнь дор ормасн хагдад нарад оддмн...
Төр замдан Михаил Иванович, тенгүр
цогтха, ардан эргж хэлэдмн биш...

— Михаил Иванович, та атак орад
нарсн цагтан арджсан ннж-көгж йовна —
гиж юнгад эс хэлэнэт — та? — гихлгэ:

— Түүнд хойр учр баана, — гиж Ми-
хаил Иванович маасхлзад инэдмн. Нег-
двэр — зөрд мордад нарсн залу ардан
эргэд хэлэхлэ — ээмтхэн темдг гиж халь-
мг келшд келдг биеэ. Хойр двар — минн
көвүд нанас даву зөртгэ: — эмен арлж-
ээж ард хоцрдг күн мана эскадронд
төрүц уга. Тигэд би кезэд чигн седкйм
санамр дэврнэв, — гичкэд: Тим эс
мөн — йи? — гисн бээдлэр көвүдэн эр-
гүлэд ирү хэлэцэр хэлэһэд мусхлзад ор-
кдмн.

Тернь лавта үнн билэ... Эн эскадронд
йовсн улан гвардейцнр цуһар эврэ сан
дуран Улан чертг орад, дотадин дэн
төгстл дээлдж йовад, ода Хальмг Ав-
нономн танһчин назриг цаһачудин үлд-
лэс цеврлж хартан йосан авад, төвкнүн

тосхлгдан шилтсн оln эмтнд һа болжах
бандсит уга кехер, коммунистическ пар-
тин даалһвр күцөж — өдр сө уга көгс-
та мөрнө нурһн дээр, саран-саргад, жи-
лан жилгэд йовж йовх улс эн.

Минь урж өдр эдн Ик-сөөгөс авн
Марлин царн күртл эмтнд дээсн бол-
жасн бандла дээлдэд — өдрин ерэлд
халдад, хойр-нурвн күүһөн шавтаһад,
дөрвөтгавн мөрөн алулад, бүкл өдртэн
хот-хот уга ноолдв.

Бандитмүд бичкн күүтрин шавр ге-
рмүд орчкад халда баэтлнь — манакн
йовһад телниг бүслж авад дэврэд орх-
лань — телнэ арһнь тасрад, бууһан хай-
чкад харан өргэд зогсцхав.

Зүг; телнэ толһачнь — хөрд эргн
наста эщн хар залу шавр герин бичкн
чөлөкэ терээр хойр нагаһар селн хаһад
кү өөрдүлд уга баәһэд баәхлань, дот-
расн чөөжлөгтө нимгн харһа үүдиг хурд-
лж ирэд дөвсэд оркхлэ, дөмгө нархн су-
һилг төдг өсрж нарад — үүдн гедргач
яргдад одхлэ Брыков, Бурна Муучкан
Эрдни хойр: «Пистулан хай, кишва но-
ха» — гиж хээкрэд орад одцхав,
Бандин толһач Нурван Дooжа хойр
наһан пистулан Брыковин көд тал шив-

чкэд, цаһан кубанк махлаһан авад:
«Эм авртн!.. эм авртн!» — тигэд өндр
шарин келд мөргөд уульд бэесн болдг.
Минь өкклдүр тер бандитнир иг авч
иред Бал-Дөрвэд Ставкин милици өгч-
кэд, штабтан ирхлэ, — өмннь бачм нуу-
вчин сунһг ирчкн күлэжэж.

Ирсн сунһугин закаһар: торл-тоггд
уга йовад Жуургин хол Хомбадин хол
хойран хоорнд, Жуург гидг балһсн ши-
др Ремонтна эскадронла харһж-негджд
авад, Манцин кециг дээлхэр аашх Мас-
лак бандитин цергиг тосж бээр берлдх
кертга болв.

* * *

Дөрвн кельн шиир булг, ик хацга
хар-боргч гүн Брыковин одн төөлтэ хар-
ла элкерн чигн цурх-цацу. Ямаран чи-
гн цакр һангин халунд өдрэн барад йов-
сн Бийнь, нег муурсн темдг төрүн үзү-
лмди Биш; хаалһин хажуһас бөднө сар-
жиннад нисэд һарх болһнд усхад — хаж-
ушан авад һарад йовна. Тер төлөдн
унж йовсн эзнъ йир энкрлдг билэ.

Деернь суусн күнь — эн эскадрона
комиссар Камышев, бичгехн, эвгэ келтэ
хар залу. Бийнь эрмэль күн. Болв, ха-

(эрмэнин)

льмгар келд оркхларн хар усн деер
өрм бөөлһмэр чимж келнэ. Негт дөгэд
келхлэрн: «Бичнь — эрлг меклдг эр-
мэль болхгов!» — тигэд ят-тигэд ор-
клмн.

Эн хойрин негнь — зөрмгэрн туурсн
командир. Түүгэрн, дахулсн залусиннь
зүрж автла. Дамшгтэ йовдл харһад ирх-
лэ, эврэн түрүлэд дэврэд орад йовад
одмн.

Комиссарнь болхла — Коммунисти-
ческ партиин үгиг эднэ өр-зүркнд ор-
улж цөлһөд, сурһуль-эрдм уга хотду-
дас халһад, шин Советин йосан хар-
схар ирсн көвүдиг уха-седклинь ницу-
лэд, хальмг, орс, эрмэль оһн келн амтнэ
иньтлөг алдр Ленине мөнк улан тутгин
дор өргжүлж йовла.

Дэени келд дасхад, ямаран-чигн дээ-
снэс ааж сүрдшгө баатр улан цөргчнр
болхлһнь чилдэн нөл уга некд болсн ко-
мандир комиссар хойртан эдн авртэ
дуртга.

* * *

Некадүртнь Жуургин хол Хомбадин
хол хойрин хоорндаһур орад ирхлэнь өр
цөөлэд бэв.

— Удт уга Ремонтна отряд харх. Болгсн назрнь болж йовна, — гиж сө- дүлэд йовата, өрүн нөөртөн диилгдэд — элгнй унтж йовсн, нөөрмү залгусан сер- гэж командир зэнглв.

Тессн уга, командирин тер келсн үг- иг күлэжсн кевга, нарн суух үзг тал- аснь ут 30 деер бээсн өндр хар толһа деер, нег мөртө күн харч ирэд харулдад бээв. Манур хэләһэд босн ишкглэд гө- рлж бәһәд, мел мөрнө үкм-хурдарнь хару бууһад йовад одв.

Брыков команд өгн бууһад: мөрднн олн, татур чанһалдад, мордад һарцхав. Тер хоорнд нарн зөвөр дегчәд һарч йовна. Отряд йовсн кевтән йова йовтл, одак мөртө күүнә йовж одсн һазр талас хөрәд шаху күн, бас тер толһа деер гүү- лгәд һарад ирв.

— Не, эн Ремонтна отряд мән эс бо- лхий?

— Хә биз... Ремонтнас йовсн улс те- ндәс иршгоlm, — гигәд алнтрад күүндә йовтл — генткн тер ут зоог энгднй бу- тәһәд, мөртө цөрг һарад ирв. Тер тол- һа деер золгжасн улсиг юн гихинь күл- асн бәәдлгә энәд золгсад бәәцхәв.

— Көмр, Ремонтна отряд болхла —

72

ним олн күн болх зөв уга билә. Теднә отряд икәрнй тәвсн бийнй зу һар күн болхмн.

— Эднтн ядхдан тавн зу һар күн бәәх бәәдлгә.

— Ремонтна отрядтн зуурк селәди- ннй отрядмүд дахулад аашдг болвза? — гилдәд олн зүсн селкн аадрулсн үг һа- рлдв.

Эн уха алмацулсн үгмүдт тааста, не- гинь таслсн хару олдхас түрүләд — ним юмн үзгдә йовна. Тер толһа деер хару- лдад золгжасн улсин негнй үлдән сүһ- лж авад анһад оркхла, — ут 30 бу- тәһәд зөүлгәд золгж бәәсн мөртө цөрг нег бууһар һазр кәдлгәд «ура!»... хәәкрәд үлдсән сүһләд авхлань, тавн зу һар болдин ирмүд шинкн дегчж йовсн өрүн шар нарна герлд цә- кләд-хагсу шагшг хулснд орсн түүмрин залыр нег агчмд аһарт дәрвәкәд, падрәд одв...

Толһалж йовсн командир нөр-хол уга йовад, нег зун күүһәри тавн зу һар Ма- слакин бандиг һани бийәр дәәлхәр селж йовсн уга билә.

Харһж ирхәр үгисн Ремонтна отряд хама-яма йовхинь ода кен мелхв түүт!...

73

Бийэс даву күчтэ дээсн хаврин ору-
лин усн дөврж ирж йовх кевтэ кецин
ташу бүтэһэд, уралад хээкрсн дун, хойр
минһн туруна, түчкисн э цуг нийлгэд эм
авх аюлд хуврэд — һазр тентр хойриг
ниргүлгэд аашна.

Олна — олн, омглх теднэ зөв. Нег-
хн, зун кууг, юмна жирһл үзүлл уга,
омлһн мөрдн омруһар нүрэд, көлврүл-
эд авад йовж одхар ик сана зүүж йов-
хнь ил мөглж одв.

Михайл Иванович нег агчмин зуур
телчсн бөөдлэр эн асхрад орад аашсн
дээсиг нег үзүрәснь авн, нег үзүр күр-
гһнь кирлж хэләчкәд, Хомбатин һолн
һатлһн гал үлдәри занһчкәд, һарад гүү-
лгв.

Көөгдсн күн, көөсн күүнәс хурдар
одхар сәдәд йовдг йоста. Болв, Брыков,
Камышев хойрас күн давж һарч йовхмн
уга. Зүг һанһи түлөмәтин тачанк мөр-
дин үкм гүүдләрнә өмөрән тасрад һарад
йовад одв.

Хомбатин һолн гүн һатлһар хурд-
арнь орж һарад, мөл һолн цаад амн
дээр тачанк — дор ормдан хадлгәд зог-
схга Коозран Мишка некд көвүтәһән,
данһин бәлн йовдг «Максим» — түлөмә-

74

тән тачанкас бууллж авн, элкәри һазр
дахад киислдв. Теднә хажуднь Льюис —
гид түлөмәтән авад бун-кииссн Петров
түлөмәтиннь һурвн цахин негинь геечк-
сн — түлөмәтән тосхж чадл уга, муудан
күрч баәнә.

Коозран Мишкиг бәлдәд кевтәд авчкм
цау Брыков эскадронтәһән һолн һат-
лһар гүүлгәд орв. Мөл сүл күүнә толһа
бүлтс — гиж гүн һатлһар орм цау Коо-
зран Мишкин Максим утар татад таң-
шад баәв...

Өмн нүүрт өлкөдәд, эскадрона ар
захинь күдәд чавчн гиж йовсн арвад
дүнгә күн генткн шалһар хадсн кевтә
унлхав.

Өлтин түрүнд, амнь коочитл хээкрж
йовсн ик хар бандит һартк үлдән адгч-
кәд, бийннь түүгән дахад мөрнә буру
бийнннь толһаһарн һазр хатхад унж
йовсн тер агчмд тодрха үзгдв.

Минь тер агчмла: «Хал» гиж хээкрсн
дун ас тодрха сонсгдв. Комиссарин да-
рук — Челәнә Манж хурдлж ирәд, көл
уга түлөмәтән тосхж хаж чадл уга түр-
жәсн Петровин өмн ирж киисәд — түлө-
мәгинь эврәнни нүрһн дээр тәвүүлгәд
халһв.

75

Петровын түрүн сумд болин цаад кевэ удрад оксиг үэн: «Хорт бэрүлдэд шаһал» — гиж хээкрсн Челена Манжин дун дажн нег сонсгдв.

Басл тер агчмин селгэнд Брыковин командар зерг хасн зу хар карабин винтовксин дун, хойр пулеметин ут-утар татад акрмдсн дуунас йилһрад луршад баэв.

Мөрнн хурдар омглад аашсн Маслакн церт, халунд цаһсн мал худгин онһта уснур гүүж ааш кевта — болин һатһнур яарад, деер-деерен дарцад орад йовна.

Эднэ жирһлд эн һатһнас ондан кергта юмн уга мет — үксэрн учрт авл уга, һатзурад дэвржасн бандитмуд, гентки тольс гигэд серл орсн кевта — эн үклер буслажасн һатһнас мөрдэн хару эргүлж авад, сур-сүмсн уга һарад зулцхав...

Брыковин онд төөлгөтә харла ууд холвал, Бурна Муучжан Эрдни цаһан тавгта күрнгерн дэсн дотр хутхлдад одв. Тедна хажуһар Коокуһа Сумьян, Доржин Чомд, ахта залус Чавчлдж йовна.

Омгнь шантрсн Маслакин бандитнр хару эртж серглт келг арһнь тасрад, сур алдад теетер тарвалдад зулцхав.

Укүлд, шавталһад, кел бэрүлд хойр зу шаху күүһэн геһед, сур-сүмс алдад Хомбат Жуурт хойран хоорндаһур тарсан улсан цуглулж, Брыковин эскадронла харуцлг арһнь тасрсн Маслак эрә гиж тан эмен менд авч һарсн болдг. Тэр баэрин хөөн Маслак дажж тэнкстә. Тавн-зурһан зун күн һанцхн зункүүн дээлүлчкөд, Маслакин омгнь шантрад урлж көөред, бив — гигэд йовдгнь тасрад, түүг дахсн бандитнр кесгнь зевән өгөд бууһад, зөрм ик үүлтәнһ талталдан багар салад тарихала.

Хомбатин болин һатһн деер болсн халуң баэрд Коозран Мишка, Бурна Муучжан Эрдни, Челена Манж болн нань чигн кесг залус кемжән уга зөрм-гәр дээлдсн мөн.

Шаһачудин үлдлнр уга кеһед, шин толтсн Советин һосан төвкнүлх алдр ик орн нутгин кергт Бив-Дөрвд нутга Коммунистическ отряд улан эмен эрвйл уга ноордлж һасн боладг.

Агу бив һасан күнкән Ленина партин төрт нерадад, зунн һан халуңд, үвлин жинисн хорта кингид мөрнөс бул уга дээлдлж йовсн улсин кесгнь ода уга. Орчигл төрөд, хөвдән күртсн жирһ-

дэн чик, оги эмгидэн туста хаалһар йо-
вад, насн-жирһлэн өнгүрүлсн улсин нерд
көвэд чигн мартгдш уга.

Ода эндр манд медгдхэс Михаил Ива-
нович Брыков, Бүрнэ Муучкан Эрдни
Хойр, кэж йовсн ачинни чинр эдлж —
туслн пенсионермүд болад селкл тарһн
амрһнд баэлхэна.

	НАРР	
Цаһа	нуурин көвэд	3
Зөрм	үүкн	15
Түрү	балш	21
Ревор	лин эгл салдс	27
Эрүн	ыглэн	37
Хомб	арин латһн дээр	66